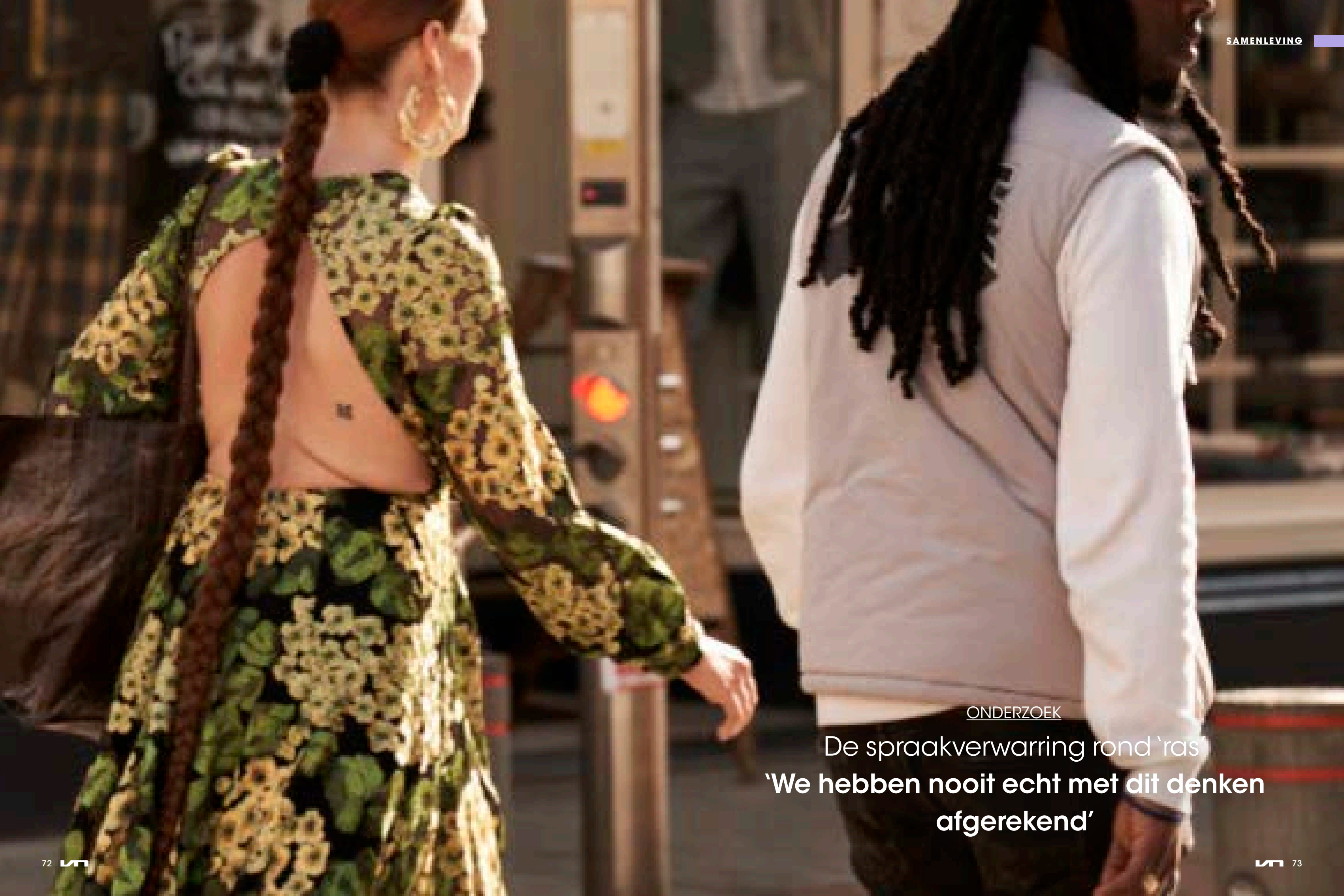

A photograph of a woman and a man walking away from the camera. The woman on the left is wearing a green and gold patterned dress with a large backless cutout. The man on the right has long black dreadlocks and is wearing a white long-sleeved shirt. They are walking on a city street with a blurred background.

ONDERZOEK

De spraakverwarring rond 'ras'
**'We hebben nooit echt met dit denken
afgerekend'**

Hoewel de wetenschap heeft laten zien dat mensenrassen niet bestaan, is ras als woord nog springlevend. Daarbij lijkt sprake van een Babylonische spraakverwarring. Deskundigen waarschuwen: ‘Mensen kunnen weer gaan denken dat ras echt iets is.’

Tekst Menno van den Bos
Fotografie Jochem van Grunsven

‘Grapperhaus: bij wapenvergunning geen ras of religie vastleggen’, kopte de NOS. ‘Rechtsongelijkheid tussen rassen is ingebakken in het systeem’, schreef NU.nl. Een *NRC*-recensie van *Zomergasten* luidde: ‘Typhoon bouwt mooie avond rond ras, muziek, liefde en God.’ En in Vrij Nederland kreeg een artikel over literatuur over racisme de kop ‘Lezen over ras’.

Als Alana Helberg-Proctor geen onderzoeker van de concepten ras en etniciteit in zorg en wetenschap was maar hoofdredacteur, zou ze dit soort koppen niet goedkeuren. En dan niet omdat ze politiek incorrect of kwetsend zouden zijn. ‘Dat is het punt niet en het stoort mij enorm als mensen die denkfout maken. De reden dat je het woord ras niet zomaar moet gebruiken, is dat het geen biologische basis heeft.’

Daarmee verwoordt ze de consensus onder wetenschappers, van antropologen tot biologen en genetici. ‘De genetica heeft aangetoond dat ras bij mensen niet bestaat,’ zegt hoogleraar populatie- en evolutiegene-

tica Peter de Knijff. Het woord ras wordt als biologisch begrip alleen gebruikt voor dieren en planten die door de mens op specifieke kenmerken zijn gefokt respectievelijk veredeld: van schattige mopshonden tot extra zoete maïs. Bij de mens is van zulke onderverdelingen geen sprake, want onze soort is genetisch extreem homogeen.

Maar waar de wetenschap ras als biologisch concept al lang geleden heeft losgelaten, is het woord in Nederland verre van uitgestorven. Dat komt doordat raciaal denken nog altijd ons wereldbeeld kleurt, zeggen deskundigen waarmee Vrij Nederland over dit onderwerp sprak. We moeten daarom beter opletten wat dat woord ‘doet’ en in stand helpt houden, zegt hoogleraar wetenschapsantropologie Amade M’charek. ‘Ik ben niet zo van de termenpolitie, maar ik vind wel dat we het gewicht van woorden moeten begrijpen, en de maatschappij waarin we ze gebruiken.’

Die maatschappij kent namelijk een geschiedenis van biologisch racisme. En een

heden: er zijn bijvoorbeeld radicaalrechtse stromingen in opkomst die openlijk een (onwetenschappelijk) verband leggen tussen ‘ras’ en intelligentie.

‘Het heersende idee is dat er in Nederland na de Tweede Wereldoorlog een taboe op rasdenken is ontstaan omdat de Holocaust de mogelijke consequenties duidelijk maakte,’ zegt Helberg-Proctor. Ze noemt dit een misvatting. Niet alleen bij radicaalrechts, maar ook bij goedbedoelende mensen is het idee van ras als valide manier om mensen te categoriseren nog steeds invloedrijk. ‘Bijvoorbeeld in de medische wereld, waar ik onderzoek naar doe, en in de media.’

En hoewel de laatste jaren over allerlei woorden gediscussieerd wordt – denk aan allochtoon, wit versus blank en genderneutrale termen – wordt er weinig gereflecteerd op het woord ras en op hoe we racialiseren (= de wereld langs raciale lijnen bekijken). Ook niet nu er sinds ongeveer een jaar een breed maatschappelijk gesprek over racisme wordt gevoerd.

Voorbij persoonlijke gevoelens

Ruim een jaar geleden drukte een witte politieagent met zijn knie de Afro-Amerikaan George Floyd dood: huiveringwekkende beelden waarin talloze niet-witte mensen zagen samengebald wat zij hun hele leven meer of minder expliciet ervaren. Er volgde een golf van Black Lives Matter-protesten en aandacht voor racisme, die ook Nederland bereikte. In het land waar antiracisme-activisten lang tot de marge veroordeeld waren, had nu zelfs premier Rutte het over ‘systemisch racisme’.

Amade M’charek is blij met het feit dat racisme nu voorbij persoonlijke gevoelens of incidenten wordt geadresseerd. Maar ze is ook sinds dag één op haar hoede voor de dynamiek die racialisering in de discussie zou kunnen aannemen. Aan de Universiteit van Amsterdam doet zij al twintig jaar onderzoek naar hoe het geloof in ras nog altijd delen van de wetenschap beïnvloedt, bijvoorbeeld forensisch onderzoek. Zodra het woord onkritisch gebruikt wordt, of het nou in de wetenschap is of in het nieuws, staat M’charek aan. Neem een artikel op nu.nl, ‘Bewijs dat zwarte Amerikanen ongelijk behandeld worden is overweldigend’, waarin statistisch bewijs voor racisme op een rijtje wordt gezet. Goed, vindt M’charek, maar het gaat mis bij zinnen als ‘rechtsongelijkheid tussen rassen is ingebakken in het systeem’, ‘het ras van de agent in kwestie’ en het ‘netto vermogen per ras in de VS’. ‘Het gemak waarmee het woord hier gebruikt wordt kan echt niet,’ zegt M’charek. ‘Als journalist wil je iets duidelijk maken aan je lezers. En ik denk dat deze woorden niet bijdragen aan hun begrip. Want wat betekent ras? Is het iets biologisch of sociaals? Het roept meer vragen op dan dat het iets duidelijk maakt.’

Schedelgrootte

Tijd om de vraag te ontleden waar alles mee begint: waar komt het idee dat er mensenrassen zijn vandaan?

Daarvoor moeten we terug naar een tijd dat de wetenschap menselijk verschil nog niet goed begreep: de achttiende en negentiende eeuw. Toen ‘ontdekten’ Europese

wetenschappers, die meevoeren op de koloniale vloot, mensen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika die er anders uitzagen. Ze begonnen hen te onderzoeken: van huidskleur tot schedelgrootte. Hun stellige verwachting: dat hier net als bij dieren en planten verdeling in mensenrassen uit zou rollen.

Zo verdeelde de beroemde bioloog Carl Linnaeus de mens in 1756 in vijf categorieën: van de *homo afer* (‘lui en schaamteloos’) tot de *homo europeanus* (‘gespierd en intelligent’, aldus homo europeanus Linnaeus). Een vergelijkbare leer kwam van Johann Friedrich Blumenbach, die de mens verdeelde in wit, geel, rood, zwart en bruin. Ronduit racistische wetenschappers als Francis Galton kwamen in de negentiende eeuw met indelingen op basis van vermeende intelligentie. Maar in feite was raswetenschap al vanaf het eerste begin ideologisch gemotiveerd, als rechtvaardiging voor onderdrukking van anderen. De feiten waren daaraan ondergeschikt. Al die rastheoretici konden namelijk helemaal geen wetmatigheden aanwijzen, geen eigenschappen die groepen mensen consistent met elkaar verbonden. Menselijk verschil bleek extreem grillig en zeker toen de genetica opstoomde, stortte de rassenleer als een kaartenhuis in elkaar. Maar niet voordat deze leer was ontspoord in historische gruwelen: van de Trans-Atlantische slavernij tot de Shoa en van menselijke dierentuinen in Amsterdam tot eugenetica (het genetisch ‘zuiverder’ maken van een volk, en dus bewust achterstellen van bepaalde groepen). Want ras mag dan niet echt zijn, racisme is dat des te meer. ‘Heksen bestaan ook niet, maar die vervolgen we ook,’ zegt Alana Helberg-Proctor.

De koloniale rassenleer heeft diepe sporen achtergelaten in ons culturele erfgoed. Amade M’charek verwijst naar de depots van Nederlandse musea’s die volliggen met schedels en lichaamsdelen op sterk water – de overblijfselen van zij die als minderwaardig werden gezien. ‘Dat materiaal wordt nog altijd tentoongesteld en onderzocht door geneeskundestudenten. We moeten ons beter tot die geschiedenis verhouden. Je kunt niet volhouden dat we ooit naïef waren en nu verlicht zijn.’

De homo sapiens is een genetische aquarel 'Op een genetische wereldkaart kun je niet zien waar Afrika ophoudt en Europa begint.'

De deskundigen

Alana Helberg-Proctor onderzoekt het gebruik van de concepten ras en etniciteit in zorg en wetenschap.

Ze is universitair docent in Maastricht en per september Marie Skłodowska-Curie-fellow aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Amade M’charek is hoogleraar wetenschapsantropologie aan de UvA, met een focus op forensische wetenschap en genetica. Ze is columnist bij VN.

Peter de Knijff is hoogleraar populatie- en evolutiegenetica bij het Leids Universitair Medisch Centrum en hoofd van het Forensisch Laboratorium voor DNA Onderzoek (FLDO). Hij stond aan de basis van diverse doorbraken in DNA-technieken. Francio Guadeloupe is universitair hoofddocent antropologie aan UvA en senior onderzoeker aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden. Hij schreef boeken over identiteit, rasdenken en kolonialisme.

Variatie

Na de Tweede Wereldoorlog groeide het besef dat met rasdenken afgerekend moest worden. Zo gaf de UNESCO, een onderorganisatie van de Verenigde Naties, in 1950 een officiële verklaring af: ‘*Race is less a biological fact than a social construct.*’

‘*Less than*’ liet nog enige ruimte voor twijfel, maar in de decennia daarna werd de boodschap van de genetica steeds duidelijker. Een bepalende ontdekking werd in 1972 gedaan door de Britse geneticus en bioloog Richard Lewontin. Hoogleraar genetica Peter de Knijff: ‘Lewontin ontdekte dat er gemiddeld vier keer meer genetische variatie binnen veronderstelde raciale groepen zit dan ertussen. Stel: je neemt duizend willekeurige mensen en verdeelt hen onder in Europees, Afrikaans en Aziatisch. Van de totale hoeveelheid onderlinge genetische variatie, bevindt 20 procent zich tussen die groepen onderling en 80 procent tussen individuen binnen die groepen. Dat is sindsdien steeds opnieuw bewezen.’

Verschillen binnen die achterhaalde categorieën zijn dus groter dan die ertussen, waardoor je geen scherpe grenzen kunt trekken. De Knijff legt uit dat mensen zich binnen een populatie doorontwikkelen. ‘Ook als mensen bij elkaar in de buurt leven, blijft zich genetische variatie ontwikkelen. Dus de genetische variatie binnen Afrika veranderde voortdurend, en die in Europa óók. Maar ten opzichte van elkaar ontstonden geen grote verschillen.’

Populaties die genetisch gezien substantieel verschillen van andere populaties, kunnen volgens De Knijff alleen ontstaan bij duizenden jaren van absolute isolatie – en we weten dat historische migratiepatronen juist kriskras door elkaar liepen. De homo sapiens is een genetische aquarel. ‘Op een genetische wereldkaart kun je niet zien waar Afrika ophoudt en Europa begint.’

De mens is bovendien zo jong (200.000 jaar) dat het genetische verschil tussen twee willekeurige aardbewoners hooguit 0,05 procent is: uitzonderlijk weinig vergeleken met elke andere diersoort. We staan zo dicht bij elkaar, dat de kans 100 procent is dat van twee willekeurige lezers van dit artikel

slechts twintig generaties terug minimaal één gemeenschappelijke voorouder rondliep.

Genetische wortels

Dat wil niet zeggen dat er geen genetische variatie bestaat: bepaalde genen komen in de ene regio vaker voor dan in de andere, maar ook dit zijn zelden wetmatigheden. De genetische diversiteit die de wetenschap tot nu toe heeft gevonden, gaat bovendien niet dieper dan uiterlijke verschillen: denk aan huidskleur, haartype of oogvorm. Dit zijn vaak aanpassingen aan de omgeving. Zo ontstaan amandelogen door opwaaiend zand (in delen van Azië en Afrika) maar ook door kou (bij de Inuit).

Fysieke verschillen als huidskleur verbinden mensen genetisch niet aan elkaar, omdat ze niet door één specifiek gen worden veroorzaakt. Bij twee personen met een vergelijkbare huidskleur is vaak sprake van verschillende genetische wortels. Het idee dat alle aardbewoners met een donkere huidskleur één geheel zouden vormen, is daarom onhoudbaar. Iets dat je ook al wel aanvoelt. ‘Als je het hebt over zwarte mensen, en je kijkt naar iemand uit Somalië, dan naar mij, en dan naar iemand uit Zuid-Afrika, dan zie je: oh ja, dat is toch wel anders. Termen als “zwarte mensen” zijn abstracties,’ zegt antropoloog Francio Guadeloupe (UvA), zelf van Caribische afkomst.

Sikkelcelziekte

Dat die abstracte categorisering ons wereldbeeld toch nog zo kleuren, komt ongetwijfeld doordat juist die genetisch gezien zo verwaarloosbare uiterlijke verschillen als huidskleur zo zichtbaar zijn.

Een andere verklaring zit in misvattingen over medische verschillen. Een bekend voorbeeld is sikkelcelziekte, een aandoening die vaker voorkomt bij mensen met een donkere huidskleur. De verklaring hiervoor is opnieuw omgeving, namelijk gebieden waar malaria heerst, zoals West-Afrika. Sikkelcelziekte wortelt namelijk in een genetische mutatie die beschermt tegen malaria. Mensen met een donkere huidskleur, maar zonder wortels in een malariagebied zijn niet gevoelig voor de sikkelcel. Lichte Zuidoost-

Europeanen – waar malaria relatief recent nog wél voorkwam – dan weer wel.

Gezondheidsverschillen kunnen ook een culturele oorzaak hebben. Zo vermoeden wetenschappers dat zwarte Zuid-Afrikanen vaker last van hoge bloeddruk hebben vanwege hun omstandigheden tijdens de apartheid, waardoor ze vaker ten prooi vielen aan alcoholisme. Ook Amerikanen met West-Afrikaanse wortels hebben relatief vaak een hoge bloeddruk – terwijl dat in het gebied waar hun voorouders woonden juist weinig voorkomt. Dat kan dus niet genetisch zijn, maar moet te maken hebben met hun sociale omstandigheden – zoals structurele discriminatie.

Alana Helberg-Proctor en Amade M’charek doen onderzoek naar hoe het idee dat dit soort verschillen raciaal zijn, de zorg beïnvloedt. Ze werken momenteel aan een wetenschappelijk artikel over een nierfunctietest waarbij de dokter de uitslag moet corrigeren als de patiënt ‘negroïde’ is. Nierfunctie houdt namelijk verband met spiermassa en de studie achter de nierfunctietest ging uit van de aanname dat Afro-Amerikaanse mannen gespierder zijn. ‘Maar deze aanname werd gedaan over een specifieke stad in Amerika, met mannen in een specifieke sociaaleconomische context, van wie de voorouders geselecteerd waren op specifieke kenmerken. In de richtlijnen van de test was dat tot universeel kenmerk gemaakt van zwarte Amerikanen.’

Met die selectie op specifieke kenmerken bedoelt Helberg-Proctor hoe hun voorouders door slavenhandelaren werden geselecteerd op spiermassa.

Ook veel andere in Nederland gebruikte diagnostische tests zijn geïmporteerd uit de VS, waar sociale categorisering in labels als wit, zwart en Hispanic gebruikelijk is. Het levert medisch personeel problemen op, want wanneer is een patiënt precies ‘zwart’?

Hoewel naar genetische gezondheidsverschillen kijken volgens Helberg-Proctor prima is, moeten we niet terugschieten in het raciale. Ze noemt een column van hoogleraar geneeskunde Marcel Levi in *Het Parool*, die schreef dat er in Nederland te weinig aandacht voor ‘raciaal diverse groepen’ is in

medisch onderzoek – in tegenstelling tot in de VS. ‘Maar in Amerika zijn ze de medische classificatie in rassen de laatste jaren nu juist aan het terugdraaien,’ zegt Helberg-Proctor.

Voetstoots gebruikt

Na de UNESCO-verklaring van 1950 is nog vaak geprobeerd af te rekenen met rasdenken. In 2000 verkondigde de toenmalige Amerikaanse president Bill Clinton bijvoorbeeld dat ras biologisch gezien niet bestaat en mensen 99,9 procent gelijk aan elkaar zijn. ‘Toen dachten we met zijn allen: nou, dit is de laatste nagel aan de doodskest van het geloof in ras,’ zegt Helberg-Proctor.

Maar daar dacht de overledene anders over. Pseudowetenschappelijke rassentheorieën leven de laatste jaren op via de door veiligheids- en antiterreurdiensten gesignaleerde opkomst van radicaalrechts. In Nederland kwam Forum voor Democratie in 2018 in opspraak toen bleek dat kandidaat-raadslid voor Amsterdam Yernaz Ramautarsing twee jaar eerder een verband had gelegd tussen afkomst en IQ. Zijn uitspraken werden bedebatteerd in de Tweede Kamer en in factcheckrubrieken in nieuwsmedia onder de loep genomen. Zo leek *Een-Vandaag* Ramautarsing gelijk te geven door te koppen: ‘IQ-verschillen tussen volken zijn wetenschappelijk bewezen’.

In de IQ-ophef in de media liepen de begrippen ras, volken en huidskleur continu door elkaar. Hoewel Ramautarsing het woord ras – wellicht bewust – niet gebruikte, werd zijn uitspraak in meerdere factchecks wel zo opgevat en werd gesproken van ‘het verband tussen ras en IQ’. Hij hoefde het woord dus niet eens uit te spreken: het idee van ras zit al in onze collectieve hoofden. En dat speelt radicaalrechts in de kaart. IQ-theorieën steunen immers op een misleidende cirkelredenering: als ras bestaat, dan zijn er vast ook intelligentieverschillen – en als er intelligentieverschillen zijn, is dat een argument dat ras bestaat.

Het meest aangehaald door rasttheoretici wordt het boek *The Bell Curve* uit 1995, waarvan de auteurs – een politicoloog en een psycholoog – suggereerden dat deze genetisch waren. Die theorie is sindsdien weer-

Veel diagnostische tests zijn geïmporteerd uit de VS – waar labels als wit, zwart en Hispanic gebruikelijk zijn. Het levert problemen op, want wanneer is een patiënt precies ‘zwart’?

Machtsverschillen 'Laten we gewoon ongelijkheid benoemen zonder het begrip ras of de tweedeling zwart en wit.'

legd: zo bleken tussen de gemeten groepen grote opleidingsverschillen te zitten.

Ook veel andere onderzoekers die in het verleden naar IQ-verschillen hebben gekeken, gingen uit van achterhaalde raciale categorieën. Inmiddels is de wetenschappelijke consensus dat IQ-verschillen verklaarbaar zijn door sociale factoren, van kwaliteit van onderwijs tot voeding en ervaring in het maken van IQ-tests. Dat er óók een populatiegenetische oorzaak is, is zeer onwaarschijnlijk. IQ-scores en schoolprestaties zijn sterk bepaald door je sociale achtergrond. In het VK zijn het de witte kinderen uit arbeiderswijken die het laagst scoren. In Nederland liet de populaire documentaireserie *Klassen* zien hoe sterk ongelijke prestaties wortelen in ongelijke kansen.

Onderbuikwetenschap

Altijd als IQ dan toch weer aan genen wordt gelinkt, moet geneticus Peter de Knijff ‘even heel diep zuchten’. ‘Partijen als FvD maken misbruik van onderzoeken en verdraaien de feiten.’ Hij heeft dat persoonlijk ondervonden. ‘Elke keer dat ik in een wetenschappelijk artikel ook maar iets over genetisch verschil zeg, wordt dat direct misbruikt door rechtse en nazistische bewegingen.’

Extreemrechts-deskundige Nikki Sterkenburg schrijft in haar recent verschenen boek *Maar dat mag je niet zeggen* dat etnonationalisten (die een wit Nederland willen) blij waren toen het in 2018 over afkomst en IQ ging in de Kamer. ‘Alles wat je aandacht geeft groeit. Ik zie dit als een geweldige stap voorwaarts,’ zei een van hen. Overigens typeert Sterkenburg de uitspraken van Ramautarsing zelf als uitspraken over ‘volkeren en IQ’, maar werd dat in een *NRC*-recensie van haar boek verbasterd tot ‘de relatie tussen ras en IQ’, wederom de indruk wekkend alsof het iets werkelijks bestaands betreft.

Opgetogen konden de etnonationalisten ook weer zijn in februari, toen FvD opnieuw in opspraak kwam: Thierry Baudet had het in appies onder andere gehad over IQ-verschillen tussen ‘blank, Hispanic en Afro’, bleek uit onderzoek van weekblad *EW* (voorheen *Elsevier*). Ditmaal geen fact-

checks. In *EW* en andere media werden de uitspraken zonder inhoudelijke kanttekeningen geciteerd. En hoewel andere partijen afstand namen van Baudets uitspraken, waagden ze zich, net als in 2018, niet aan een inhoudelijk weerwoord.

Saillant is dat *Elsevier* in 2003 zélf nog een artikel publiceerde over vermeende ‘rasverschillen’. En op het blog van voormalig *Elsevier*-redacteur Syp Wynia schreef journalist Arnout Jaspers in april een verdediging van de FvD-ideeën, die direct werd doorgetwitterd door Baudet. Volgens Jaspers was het, in weerwil van het wetenschappelijke bewijs, toch echt onvoorstelbaar dat er tussen ‘rassen’ na duizenden jaren ‘isolatie’ géén genetische intelligentieverschillen zouden zijn ontstaan. Op die lijn zit ook de populaire Amerikaanse filosoof Sam Harris, die in zijn ook in Nederland veelbeluisterde podcast *Making Sense* regelmatig pleit voor meer onderzoek naar *race and IQ*, waarbij hij het ‘taboe’ hierop bekritiseert. Dit terwijl onderzoek naar IQ-scores gewoon is gedaan. Maar Harris’ veronderstelling dat je het begrip ras daartoe kunt operationaliseren en dat IQ-verschil genetisch is, zijn wetenschappelijk onhoudbaar en dus is zulk onderzoek een illusie.

Maatstaf

Denkers als Harris beroepen zich op enkele controversiële genetici die ‘rasverschillen’ niet willen uitsluiten of er zelfs ronduit racistische theorieën op nahouden. Hierover verscheen in 2019 het boek *Superior: The Return of Race Science*, van de Britse wetenschapsjournaliste Angela Saini. In het door *Nature* tot een van de beste wetenschapsboeken van 2019 uitgeroepen boek beschrijft Saini hoe er na de oorlog een blusdeken over rastheorieën werd geworpen, maar het vuur nooit helemaal uitdoofde. Er bleven altijd wetenschappers die er een sappige verboden vrucht in zagen, met in hun kielzog *white supremacists* die op elke snippertje ‘bewijs’ duiken.

Saini interviewde onder andere David Reich, een Amerikaanse populatiegeneticus aan Harvard die weigert om het begrip ras volledig af te wijzen.

IQ-scores en schoolprestaties zijn sterk bepaald door je sociale achtergrond. In het VK zijn het de witte kinderen uit arbeiderswijken die het laagst scoren.

‘Het woord ras heeft mensen van kleur nooit goed gedaan. Je kunt het woord historisch bekeken nooit gebruiken zonder een hiërarchie te suggereren.’

Peter de Knijff kent Reich goed en werkt ook met hem samen. ‘Hij gebruikt het woord om te verwijzen naar genetische variatie waarmee je migratiepatronen kunt reconstrueren. Het grote punt is dat je duidelijk moet maken wat jouw definitie van ras is. Hoeveel genetisch verschil houdt je aan als maatstaf? Daar denkt hij niet over na.’

Opmerkelijk voor een Harvard-hoogleraar. ‘Hij zit daar in een ivoren toren en mensen durven hem niet tegen te spreken. Ik doe dat wel. Hij zegt dan: ik zie toch dat deze kleine populatie een specifiek genetisch profiel heeft? Hij gebruikt ras dus om veel kleinere groepen mee te duiden.’

Ook laat Reich de mogelijkheid open dat het woord ras voor de aloude raciale groepen ooit wetenschappelijk verdedigbaar zal blijken. Het komt hem stevast op verontwaardigde open brieven te staan van verontruste vakgenoten, onder wie Amade M’charek.

Reichs houding illustreert hoe sterk de aantrekkingskracht van raciale categorieën ook in de wetenschap nog is. Die aantrekkingskracht schuilt er ook in dat het soms makkelijker is. Onderzoekers gebruiken dan oude data of DNA-samples die nog op die manier zijn ingedeeld, wat ze in hun eigen publicaties overnemen. ‘Er zijn wetenschappelijke tijdschriften die duidelijke richtlijnen hebben voor definities, maar er verschijnen ook artikelen waarin de auteurs nooit aangeven hoe ze raciale categorieën definiëren,’ zegt Helberg-Proctor.

Sociale wetenschappen

Op een heel andere manier dan in de genetica en medische wetenschap, duikt raciale categorisering ook op in de sociale wetenschappen zoals antropologie, sociologie en psychologie. Vooral in Engelstalig onderzoek is het begrip race heel normaal. De gedachte hierachter is dat mensen nu eenmaal langs raciale lijnen denken, wat van ras een ‘sociale werkelijkheid’ maakt.

Het idee dat ras een sociale constructie is (dat ook door activisten is omarmd) heeft sterk bijgedragen aan het besef dat het dus géén biologische werkelijkheid is. Toch is antropoloog Francio Guadeloupe kritisch op het gebruik van het begrip in zijn disci-

pline. Volgens hem helpt dat onbedoeld het denken in termen van ras in stand te houden. ‘Je kunt er als wetenschapper voor kiezen om andere concepten te gebruiken om een sociale situatie te beschrijven.’

Grijnzend vertelt hij dat hij hier regelmatig over discussieert met zijn UvA-collega Amade M’charek. ‘Amade is hyperkritisch op het woord ras, maar gebruikt het nog wel.’ M’charek doet dit overigens bewust, om zo kritisch op het begrip te kunnen blijven reflecteren. Guadeloupe: ‘Maar ik vind: je hebt het niet nodig. Ik zal hooguit zeggen: datgene wat mensen ten onrechte ras noemen.’ Als iedereen dat doet, betoogt hij, sterft het vanzelf uit. ‘Het woord ras heeft mensen van kleur door de geschiedenis heen nooit goed gedaan. Je kunt het woord historisch bekeken nooit gebruiken zonder een hiërarchie te suggereren,’ vindt hij.

De beste bedoelingen

Als we kijken naar hoe het woord buiten de wetenschap wordt gebruikt, bijvoorbeeld in de media en de politieke arena, wordt het nog een tandje ingewikkelder.

‘Het gaat niet om je ras of oriëntatie, maar om wat je bijdraagt,’ zei CDA-lijsttrekker Wopke Hoekstra bijvoorbeeld tijdens een verkiezingsdebat in februari, waarmee hij zich voor gelijkheid probeerde uit te spreken. Of neem De Grote Racisme Kennistest, in maart uitgezonden door BNNVARA, waarin rapper Ronnie Flex stelde: ‘Ik zou het echt niet oké vinden als mensen van een ander ras het N-woord gebruiken.’

Alana Helberg-Proctor zat bij de opname van de Kennistest als expert in de studio. Het viel haar op dat het woord ras, maar vooral de termen zwart en wit, die volgens haar een raciale bijklank hebben, regelmatig vielen. ‘Ik zei op een gegeven moment tegen het panel: jullie gebruiken hier de hele tijd die termen, maar eigenlijk bestaan die categorieën helemaal niet.’

In media en politiek lijkt mee te spelen dat het debat over racisme en ongelijkheid in Nederland sterk wordt beïnvloed door de VS, waar het racismedebat al veel langer en breder leeft en waar volop over race en race

'Als mensen dit woord constant terugzien in de media, gaan ze weer denken – of wordt bevestigd – dat het echt iets is.'

relations wordt gesproken in politiek en media.

Maar het Nederlandse woord ras is iets anders dan het Amerikaanse race, zegt Helberg-Proctor. 'Amerikanen zijn zich er meer van bewust dat ras een sociale categorie is (zo mogen ze zelf 'kiezen' in welke categorie ze zich laten registreren, Mvdb) en wat de geschiedenis van biologisch rasdenken is,' zegt de onderzoeker, die twintig jaar terug in New York woonde en studeerde.

Dat ras niet biologisch is, ontdekte Helberg-Proctor zelf pas in de Amerikaanse collegezaal. 'Ik dacht: wat?! Terwijl al mijn Amerikaanse studiegenoten dat allang wisten.' Het woord *race* was in Amerika verknoopt met de segregatie, vult Guadeloupe aan. 'Rasdenken zat daar verweven in wetten, leningen die je kon krijgen, noem maar op. Vanaf de jaren zestig wilde de burgerrechtenbeweging de segregatie ongedaan maken, dus het was logisch voor hen om dat woord te gebruiken.' Met andere woorden: *race* was zo lang als categorie gebruikt, dat het bijna niet meer uit te wissen viel. Dan maar ombuigen. Vergelijk het met hoe Afro-Amerikanen van het racistische N-word onderling een geuzennaam hebben gemaakt.

Hoewel Nederland ook institutioneel racisme kent, zoals discriminatie op de arbeidsmarkt, is het woord ras hier in de twintigste eeuw niet, zoals in Amerika, door activisten van gevoelswaarde veranderd. Het werd simpelweg afgewezen. M'charek: 'Omdat het begrip hier niet als sociale categorie of zelfidentificatie gebruikt is, is het verbonden gebleven met die geschiedenis van de raciale wetenschap en met racisme in plaats van antiracisme. Dus als wij het woord ras horen, gaan de gedachten naar iets anders, namelijk de koloniale tijd en eugenetica.'

Maar als Nederlandse media over Amerika schrijven, wordt *race* vaak gewoon vertaald als *ras*. 'Abortus, misdaad en ras: Democratische rivalen nemen Biden onder vuur', luidde bijvoorbeeld de kop van een NOS-artikel over een voorverkiezingsdebat in 2019. Volgens Helberg-Proctor is dat onzorgvuldig en schadelijk. 'Als mensen dit woord constant terugzien in de media, gaan

ze weer denken – of wordt bevestigd – dat het echt iets is.'

Disclaimer

Hoe dienen journalisten *race* wél te vertalen? In veel contexten volstaat volgens de deskundigen het woord huidskleur, of soms nationaliteit. Objectievere en minder geladen begrippen. Of het woord racisme, zegt Francio Guadeloupe: 'Ik zou van de NOS-kop bijvoorbeeld maken: *Abortus, misdaad en het bestrijden van racisme*. Het woord ras gebruiken is een vorm van luiigheid.'

M'charek is het met hem eens. 'Het gaat in zo'n debat over racisme, niet over ras als ware het een ding.'

Is het inderdaad luiigheid? Matthijs Le Loux is Amerika-redacteur bij NU.nl en de auteur van het eerdergenoemde artikel op NU.nl over discriminatie van zwarte Amerikanen. Het woord ras(sen) komt in zijn stuk negen keer voor. Maar ja, verdedigt Le Loux zich: in de Amerikaanse wetenschappelijke literatuur die hij raadpleegde, worden nu eenmaal raciale categorieën gebruikt. 'En als je kijkt naar de gevolgen van de historische verdeling in rassen in Amerika, is het heel moeilijk om de term ras te vermijden. Deze mensen zijn benadeeld vanwege hun vermeende ras. Het klopt dat daar geen biologische grond voor is, maar dat maakt niet uit als mensen er wel naar leven.'

Toch baalt Le Loux van hoe vaak het woord in zijn artikel voorkomt. 'Als ik het opnieuw zou schrijven, zou ik veel vaker het woord afkomst gebruiken. Ik ben misschien te haastig geweest.'

Ook voelt hij wel iets voor een disclaimer in artikelen, waarin je als medium kort geeft wat de achtergrond van een woord als dit is. 'Je hebt als journalist niet altijd de ruimte om van alles de wetenschappelijke basics uitleggen. Maar in dit geval was een disclaimer op zijn plaats geweest.'

Doorgeefluik

Volgens Le Loux wordt op de nu.nl-redactie regelmatig over omstreden termen gediscussieerd, maar over dit woord kan hij zich geen gesprekken herinneren. Hoe zit het op andere grote redacties, zoals de NOS?

Hoofdredacteur Marcel Gelauff wil aan de telefoon best praten over het woord ras in NOS-berichtgeving, maar is ook voorzichtig. Begrijpelijk, gezien de ophefgevoeligheid van dit soort onderwerpen. Een paar jaar geleden stak er een storm van verontwaardiging op omdat de NOS het woord blank in de ban zou hebben gedaan (in werkelijkheid staat het de redactie vrij, maar wordt als het over zwart en wit gaat het woord wit aangeraden). Gelauff: 'Ik heb onze documentatieafdeling ernaar laten kijken, en als het woord ras in onze berichtgeving al voorkomt, gaat het vaak over wetsartikelen of over Amerika. We gebruiken het niet om verschillen te beschrijven, alleen als we iemand citeren.'

Toch komt het woord soms ook buiten citaten langs. Zo kreeg een NOS-item uit 2018 de aan het begin van dit artikel al geciteerde kop 'Grapperhaus: bij wapenvergunning geen ras of religie vastleggen'. Tegen de NOS-verslaggever ontkende Grapperhaus stellig dat de politie naar ras zou gaan vragen bij het uitgeven van vergunningen, zoals de Volkskrant die ochtend had gemeld. Dat je ras niet kúnt vastleggen, bleef in het interview buiten beschouwing. Was het niet relevant geweest om de minister dit voor te leggen? 'Je kunt zeggen dat we het begrip hier duidelijker hadden moeten uitleggen,' zegt Gelauff. Maar: 'Ik vind niet dat je het moet vermijden als iemand het gebruikt. Deels zijn wij ook een doorgeefluik van wat er in de wereld gebeurt.'

Moet je als journalist alleen de werkelijkheid laten zien, of er ook proactief duiding aan geven? Het is een tijdloze discussie. De NOS volgt grosso modo die eerste filosofie – als publieke nieuwsvoorzieners hecht zij aan een neutrale uitstraling – maar trekt niettemin bepaalde grenzen. Zo laat de redactie geen klimaatontkenners meer aan het woord, vertelt Gelauff. Niet meer te verantwoorden, nu de wetenschap hierover consensus heeft bereikt.

Is zo'n regel niet ook toe te passen op ras, waar eveneens consensus over is? 'Is die consensus er dan?' reageert Gelauff, terwijl hij op zijn computer naar definities googelt. 'Ja? Oké. Maar goed, als je doorredeneert: het bestaat niet, maar mensen gebruiken het wel.

Er is een verschil tussen journalistiek en wetenschap.'

De vraag blijft: hoe benader je die mensen die het woord gebruiken? Een vraag die relevanter wordt zodra het niet een minister, maar ronduit kwaadardige types zijn die het doen. Onder de kop 'Alt-right in Nederland: "opkomen voor het blanke ras"' interviewde de NOS in 2017 aanhangers van alt-right-gedachtegoed over hun ideeën voor 'rassenscheiding'. 'Het witte ras delft het onderspit,' zegt ene Danny. Het woord ras of afgeleiden daarvan valt tien keer. Was het niet verstandig geweest om deze racisten weerwoord te geven? Of hen te factchecken? Nee, vindt Gelauff. 'Dat is hier niet relevant. Het stuk geeft inzicht in een opkomende beweging.'

Wij laten de wereld zien zoals zij is: dat is de conclusie waar Gelauff in het gesprek steeds op terugkomt, ook als hij voorzichtig zelfkritisch is. 'Je moet een woord niet blind doorgeven. Maar ook niet per definitie uit de weg gaan.' En: 'Je moet je rekenschap geven van wat je publiceert. Maar in de praktijk is dat nog niet zo makkelijk.'

Nationaliteit, etniciteit, huidskleur?

Heeft Gelauff een punt als hij zegt dat journalisten soms doorgeefluik zijn? 'Ammehoela,' zegt Amade M'charek. 'De journalistiek is de vierde macht, kom op zeg. Ze vindt het 'shockerend' dat Gelauff niet op de hoogte is van de wetenschappelijke consensus. 'Als een minister zegt: we gaan ras registreren, of niet registreren, dan moet je toch vragen: wat bedoelt u dan? Nationaliteit, etniciteit, huidskleur? Enkele ministers voor hem hadden hetzelfde probleem toen er wetgeving moest komen voor DNA-bewijs.'

Gelauff wijst er ook op dat het woord in de Grondwet staat. Artikel 1 verbiedt immers 'discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, *ras*, geslacht of op welke grond dan ook'. Peter de Knijff weet als veelgevraagd DNA-expert in de rechtbank veel van het woord ras in het recht. Omdat het een onwerkbaar concept is, heeft de rechtspraak er een containerbegrip van gemaakt, zegt hij. 'Er kan nu herkomst, taal, religie en zelfs politieke oriëntatie onder worden verstaan.'

M’charek stelt voor om het woord gewoon uit de Grondwet te schrappen. Zwen besloot hiertoe in 2014, net als Frankrijk in 2018. ‘Redenerend dat er niet zoiets als ras bestaat, werden parlementariërs van links tot rechts het eens over het schrappen van de term uit artikel 1,’ schreef nieuwssite France 24 destijds. In Nederland is zo’n discussie er niet. M’charek: ‘Ras is hier een thema in de marge. Elk jaar met 4 en 5 mei denk ik weer: kunnen we het er een keer over hebben? Maar er zijn zoveel momenten die je aan kunt grijpen om te doorgronden wat rasdenken met ons heden te maken heeft en wat de potentie ervan is.’ Helberg-Proctor: ‘Nu komt het telkens weer terug, omdat we er nooit goed mee hebben afgerekend.’

Nietszeggend verlegenheidsjargon
Rechtspraak, genetica, sociale wetenschap, journalistiek: rond de toren van Babel gebruikt elke discipline het woord ras net even anders. Verwarrend.

Sommigen vinden dat ook uitgerekend de activisten die het debat over racisme hebben opengebroken een kwalijke rol in deze verwarring spelen. Een van deze critici is schrijver, NRC-columnist en politicoloog Stephan Sanders, die het wereldbeeld bekritiseert waarin racisme wordt gezien als een structureel fenomeen dat witte mensen macht geeft en zwarte mensen die macht ontnemt. Sanders vindt dat te rigide. ‘Er zijn door de eeuwen heen natuurlijk machtsverschillen gegroeid. Hoe komt het dat het de meest witten waren die de meest zwarten hebben gekoloniseerd en tot slaaf gemaakt? Dat zijn goede vragen. Maar dat kun je niet helemaal afdekken met het idee zwart-wit.’

Hij vindt het een vorm van verwaterd rasdenken. Laat staan als het woord ras zélf gebruikt wordt. ‘Als ik dat woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras. Maar het is helemaal terug.’

Antiracisten halen hun inspiratie vaak uit de sociale wetenschappen en gebruiken ras/race dus niet als biologisch gegeven maar als sociale constructie. Zwart en wit zijn voor hen sociaal-politieke termen. ‘Dat vind

ik nooit zo’n sterk argument. Want dan ga je er vanuit dat al die zwarte mensen één politiek standpunt hebben. Er zit iets heel tegenstrijdigs in om je eerst langs raciale lijnen te organiseren, om daarna te pleiten voor gelijkheid,’ reageert Sanders, zelf kind van een Zuid-Afrikaanse vader en een Nederlandse moeder.

‘In Amerika ben je door de zogeheten *one drop rule* al *black* als je maar een klein beetje afstamt van zwarte Afrikanen. Maar in Europa hebben we nooit die raciale politiek gekend. Dus ik vind het geen goed idee om die strikte categorieën hier ook te introduceren.’

Om mensen die niet zwart of wit zijn niet buiten die tweedeling te laten vallen, is er de term persoon van kleur, duidend op alle mensen die niet wit zijn. Maar ook dat label kan Stephan Sanders niet bekoren: ‘genadebrood’ en ‘nietszeggend verlegenheidsjargon’, vindt hij.

Francio Guadeloupe is het met Sanders eens dat je de woorden black en white niet zomaar kunt vertalen naar zwart en wit. ‘Je ziet nu een globalisering van termen uit de VS, niet alleen onder activisten, maar onder álle Nederlanders.’ Zelf gebruikt hij in zijn antropologische werk de woorden black en white als concept om privilege aan te duiden, maar niet als hij het over echte mensen heeft. ‘Ik heb het dan over *browner skinned people* en *pinker skinned people*. Mensen kunnen geen concepten zijn.’

Ook Alana Helberg-Proctor wordt liever niet omschreven als zwarte vrouw. Maar ze zegt ook: ‘Het is niet aan mij om anderen iets te ontzeggen wat een positieve sociale identiteit voor ze is. Ik zal nooit tegen Black Lives Matter-activisten zeggen: je mag jezelf niet *black* noemen. Het is alleen wel goed om te bedenken dat mensen mede daardoor bevestigd kunnen zien dat het een biologisch feit is.’

Versimpelingen

Antiracisten wijzen erop dat de categorieën zwart en wit niet door hen, maar door de raswetenschappers van weleer zijn bedacht. Zij gebruiken ze om racisme dat langs die lijnen plaatsvindt, te bestrijden.

‘Er moet aandacht blijven voor de manier waarop we racialiseren. Bijvoorbeeld als we het hebben over mediterrane volkeren. Wat bedoelen we daarmee?’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Er moet aandacht blijven voor de manier waarop we racialiseren. Bijvoorbeeld als we het hebben over mediterrane volkeren. Wat bedoelen we daarmee?’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

‘Als ik het woord hoor, voel ik mij teruggeworpen in de negentiende eeuw. In mijn jeugd was zulk denken failliet verklaard. Niemand sprak meer over ras.’

Sanders blijft bij zijn mening. ‘Ik besef wel dat het een breekijzer is, er komen nu bijvoorbeeld meer minderheden in politiek en media, maar het is een verkeerd breekijzer. Laten we gewoon machtsverschillen en ongelijkheid benoemen zonder het begrip ras of de tweedeling zwart en wit.’ Dat geldt wat hem betreft óók voor de VS, waar dit debat volgens hem ook speelt.

Inderdaad debatteert men in de VS bijvoorbeeld over de kwalijke effecten van raciale categorieën in de medische praktijk. Zo werd vorige maand een methode aangepast die de kans op een gezonde vaginale geboorte berekent. De score wordt voortaan niet langer verlaagd als de moeder ‘Afrikaans-Amerikaans’ of ‘Hispanic’ is. Maar sociaal-raciale grenzen blijven stevig overeind. Zo schrijven sinds kort steeds meer Amerikaanse media het woord Black met een hoofdletter (met als argumentatie dat het woord naar gedeelde identiteit en cultuur verwijst).

Heetste hangijzer

Het debat over diversiteit en de bijbehorende taal is eindeloos vertakt en op deze pagina’s onmogelijk helemaal te vangen. Daarom: terug naar het heetste hangijzer. Hoe kunnen we in Nederland verantwoord met dat besmette woord ‘ras’ omgaan? Helemaal vermijden lijkt ondoenlijk. Al doet Stephan Sanders daartoe wel een poging. Als afkomst in een artikel relevant is, gebruikt hij gewoon een term die verwijst naar etniciteit of nationaliteit, zoals ‘Turkse Nederlander’. En wanneer de precieze huidskleur relevant is, verkiest hij termen als ‘lichtbruine man’ boven zwart of wit.

Amade M’charek vindt het onbevredigend om het woord strikt te vermijden. ‘Hoewel we moeten oppassen dat we het niet als sociale categorie omarmen. We moeten ras als begrip, de geschiedenis erachter en de invloed ervan op onze huidige samenleving blijven bekritiseren. Ik geloof namelijk niet dat het ooit volledig failliet is verklaard, zoals Stephan Sanders zegt. Er moet aandacht blijven voor hoe we racialiseren. Bijvoorbeeld als we het hebben over Kaukasische of Mongoolse mensen of mediterrane volkeren. Wat bedoelen we daar-

mee?’ Denk ook aan taal als: ‘gemengde afkomst’ en ‘Zuid-Amerikaans temperament’. Allemaal niet verkeerd bedoeld, maar het staat niet los van de moderne samenleving, waarin, stelt M’charek, het geloof in biologie en genen eerder toe- dan afneemt. ‘Als je vragen hebt over je toekomstige kinderen, kun je een prenatale diagnostiek doen. Op televisie zien we hoe BN’ers hun familiegeschiedenis ontrafelen. En als je met vragen over je identiteit zit, kun je een DNA-test laten doen, vaak met onbetrouwbaar resultaat. Het prijskaartje van al die luxes is racialisering. Je zou wensen dat nu het racismedebat eindelijk is opengebroken, we ook daarover een gesprek gaan voeren.’

Als we dat gesprek inderdaad willen voeren, omwille van verleden én heden, is het besef dat ras een sociale constructie is cruciaal. Momenteel overheerst juist de onduidelijkheid over dat merkwaardige woord, dat enerzijds taboe voelt en anderzijds nog zo normaal is.

Volgens Helberg-Proctor is het belangrijk om deze impasse te doorbreken, omdat die uiteindelijk fundamenteel samenhangt met dat probleem dat sinds een jaar opnieuw in alle hevigheid op de kaart staat: racisme. ‘Bij racisme is het racialiseren van groepen altijd de eerste stap. In Nederland is de ontkenning dat we in ras geloven altijd samengegaan met het collectief ontkennen van racisme. En als je gelooft dat Nederlanders geen “ras” zien of kleur, kun je ook heel makkelijk zeggen dat ze niet racistisch zijn.’

Kort voor het ter perse gaan van dit nummer van Vrij Nederland verscheen een artikel op NOS.nl: ‘Geen rassenscheid meer bij letselclaims American football’. Zwarte spelers kregen tot nu toe minder geld uitgekeerd bij hersenletsel, omdat ooit geloofd werd dat hun hersenfunctie lager was – een regel waarin institutioneel racisme, eugenetica en achterhaalde wetenschap samenkomen.

Na een aantal uur werden de url en de kop aangepast. In plaats van ‘rassenscheid’ staat er nu: onderscheid naar huidskleur. Alleen in posts met het oude linkje op sociale media, waar het veel gedeeld werd, leeft de oude kop nog voort. ⁿ